

Sobotka, Jaromír

"Osvobození z pout hospodářské závislosti" : vztah Sociálně demokratické strany dělnické v Habsburské monarchii k problému svobody

Studia historica Brunensia. 2022, vol. 69, iss. 2, pp. 5-23

ISSN 1803-7429 (print); ISSN 2336-4513 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/SHB2022-2-1>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.77496>

License: [CC BY-NC-ND 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20230203

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

„Osvobození z pout hospodářské závislosti“: Vztah Sociálně demokratické strany dělnické v Habsburské monarchii k problému svobody

**“Liberation from chains of economic dependence”: Relation
of Austrian Social democratic party to the phenomenon of liberty**

Jaromír Sobotka / jaromir.sobotka@gmail.com

Historický ústav, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, Brno

Abstract

Liberty represented a crucial topic for Austrian social democrats of 19th and 20th century, the request for „workers liberation” took the leading position in party political programs and election declarations. But the social-democratic understanding of liberty was highly inspired by Marxism, and it was therefore in some ways different from the understanding of this phenomenon within classical liberalism. Liberty in this case meant not just the acquisition of political rights but primarily escape from economic dependence. Investigation and analysis of social-democratic concepts of freedom and liberty is the main goal of my paper.

Keywords

Liberty – liberation – social-democracy – marxism – capitalism – 19th century – Habsburg monarchy – Austria

Úvod a cíl studie

Pro druhou polovinu 18. a prakticky celé 19. století představovala myšlenka svobody jedno z hlavních témat, které roztáčelo kola politického života. Hlavní katalyzátor představovaly v tomto ohledu dvě slavné atlantické revoluce, americká a francouzská. Za oceánem si svobodu vetkli do znaku američtí „vlastenci“ usilující o nezávislost kolonií na britské nadvládě. „*Dejte mi svobodu, nebo mi dejte smrt!*“ hřímal jeden z amerických „otců zakladatelů“ Patrick Henry ve svém slavném projevu v Richmondu. Étos svobody pak hluboko pronikl do kultury Spojených států, jednu z hlavních relikvií boje za nezávislost představuje Zvon svobody dodnes vystavovaný v Philadelphii, o zemi svobodných se zpívá v hymně, Socha svobody kyne migrantům přijíždějícím do New Yorku. Ale svoboda se vedle rovnosti a bratrství stala hlavním motem také francouzské revoluce. Přes všechny pozdější hrůzy spojené s jakobínským terorem i Bonapartovými dobrodružstvími se revoluční události konce 18. století staly důležitým milníkem, k němuž liberálové západního světa pravidelně odkazovali. Francois Guizot, historik a dlouholetý francouzský ministerský předseda vylíčil revoluční události jako vyvrcholení celoevropského boje za svobodu, který započal již reformací v 15. století. Jules Michelet vnímal revoluci jako obrození utlačených a výsledek jejich boje za svobodu.¹ Myšlenky politického osvobození pak šly ruku v ruce s ideami ekonomického liberalismu a ideou volného trhu v duchu *laissez faire, laissez passer*. Teorie nejčastěji spojovaná s britským politickým ekonomem Adamem Smithem tvrdí, že svobodný trh neregulovaný státem dokáže nejefektivněji přerozdělovat zdroje a v důsledku vede ke všeobecnému blahobytu.² K této ideji se pak hlásily liberálně orientované politické směry v celé Evropě, Rakousko nevyjímaje. Zde se svoboda podnikání stala jedním z hlavních témat liberálů během revoluce roku 1848. Od 60. let 19. století se pak vůdčí politickou silou v zemi stala Německá liberální strana (Deutschliberale Partei, název se v průběhu století měnil, objevila se verze Ústavní strana, či Německá pokroková strana)³, mezi jejíž hlavní požadavky patřilo hlavně zajištění základních občanských svobod a nerušeného rozvoje hospodářství.⁴

Svoboda se však stala hlavním tématem nejen liberalismu ale též vzrůstajícího se nacionalismu. Při hledání historických kořenů vlastního národa dokazovali nejrůznější vlastenečtí intelektuálové původní svobodomyšlnost svých předků, obvykle v kontrastu s národy nepřátelskými. Tak Francouzi zdůrazňovali volnomyšlenkářský charakter dávných Galů v kontrastu s nově příchozími germánskými kmeny, němečtí historikové a filozofové zase stavěli do protikladu svobodomyšlné Germány a utlačovatelské Římany. V Encyklopedii Blockhaus z roku 1834 se například dočteme, že Germáni: „...*vzdorují každému tlaku, nezávislost je pro ně nejvznešenějším statkem a jsou ochotni obětovat spíše život než svobodu.*“⁵ Boj s Římem, tentokrát symbolizujícím nikoliv císařskou nýbrž papežskou

1 Malia, M.: *Lokomotivy dějin*, s. 235–236.

2 Viz např. Holman, R.: *Dějiny ekonomického myšlení*, s. 46.

3 Šebek, J.: *Německé politické strany*, s. 467.

4 Cibulka, P.: *Německé politické strany*, s. 27.

5 Münckler, H.: *Němci a jejich mýty*, s. 115.

moc, se pak stal jedním z důležitých atributů německého národního boje. Palackého koncepcí svobodomyšlných a demokraticky organizovaných Slovanů ostře kontrastujících s hierarchickou strukturou germánské společnosti, je v našem prostředí dostatečně známa.⁶ Se svobodou souvisely v případě nacionalistů také požadavky autonomie v případě menších národů jako Čechů či Chorvatů či úplné nezávislosti v případě Poláků či Italů, které by často interpretovány jako národní osvobození. Již Johann Herder věstil nadcházející slavný věk slovanských národů v těchto intencích: „...budete i vy, tak hluboko kleslí, kdysi pilní a šťastní národové, konečně procitlí ze svého dlouhého, nečinného spánku, konečně osvobození od svých otrockých okovů, užívati svých krásných krajín od Asie až po Karpaty...“⁷ Na filozofovy abstraktní sny o osvobození slovanských národů v myšlenkách navazovali také čeští myslitelé od Palackého až po Masaryka a myšlenky svobody se úzce provázaly s většinou národních politických směrů v u nás i v monarchii. „Čech měl být svoboděn nikoliv jen jako abstraktní občan, nýbrž právě jako svobodný Čech.“ charakterizoval Otto Urban sejetí liberalismu s nacionalismem ve svém textu o českém liberalismu.⁸ Občanská svoboda se v tomto případě mísila se svobodou národní, občanská práva s právy národa. Ruku v ruce s obecně liberálními požadavky tak šly požadavky nacionálních politických proudů v oblasti jazykové či nacionálně-školské.

S problémem svobody se pochopitelně muselo vyrovnat i socialistické hnutí, které se zrodilo na přelomu 18. a 19. století jako reakce na nárůst průmyslové výroby a s ním spojený vzrůst počtu námezdního dělnictva. Socialisté byli také dětmi své doby, a proto přebírali velkou část hodnotových i kulturních vzorců od ostatních politických směrů. To se týkalo i zdůrazňování svobody, jakožto jednoho z hlavních cílů socialismu. Joseph Proudhon, jeden z hlavních předmarxovských teoretiků socialismu sice hlásal zrušení soukromého majetku, zároveň svoboda patřila k jeho hlavním tématům. „*Toť celý můj systém: svoboda svědomí, svoboda tisku, svoboda konkurence, svoboda práce, svoboda obchodu, svoboda vyučování, svoboda konkurence, svobodné rozhodování o plodech své práce a své živnosti, svoboda nekonečná, svoboda absolutní, svoboda všude a vždy!*“⁹ Zároveň však socialisté nemohli přijmout chápání svobody tak, jak s ním pracovali liberálové a nacionalisté. Socialismus představoval hnutí bojující za nejnižší společenské vrstvy, jejichž zájmy byly sotva slučitelné s cíli podnikatelských a měšťanských kruhů. Již Gracchus Babeuf během velké revoluce zdůrazňoval, že svoboda nesmí stát nad rovností. Zvláště pak jemu a jeho souputníkům ležela v žaludku svoboda slova.¹⁰ První „utopičtí“ myslitelé Robert Owen a Charles Fourier pak podrobili tvrdé kritice ekonomický liberalismus a myšlenky volného trhu.¹¹ Další jejich souputníci vstoupili do boje o interpretaci dějin, a zatímco Louis Blanc rehabilitoval radikální křídla francouzské revoluce v čele s Horou, předseda Francouzské Sekce Dělnické Internacionály (SFIO) Jean Jaurés přinesl vlastní komplexní

6 Štaif, J.: *Historici, dějiny a společnost*, s. 57.

7 Munzar, J.: *Herder v Čechách*, s. 46.

8 Urban, O.: *Český liberalismus*, s. 20.

9 Modráček, František: *Studie o Proudhonovi*. Akademie roč. 7, 1903, č. 7, s. 195.

10 Muravchik, J.: *Nebe na zemi*, s. 30.

11 Polanyi, K.: *Velká transformace*, s. 107.

výklad dějin revolučních událostí s důrazem na klíčovou roli nižších vrstev společnosti.¹² Otevřeně se pak on i celá strana přihlásili k odkazu Babeufa a jeho spiklenců.

Postupující institucionalizace nakonec vedla k přerodu hnutí z neorganizovaných skupin intelektuálů a dělníků do relevantních politických subjektů, mezi nimiž zcela dominantní pozice připadla sociálně demokratickým stranám. Ty se záhy staly důležitými politickými hráči ve většině evropských zemí. V habsburské monarchii šlo o Rakouskou sociálně demokratickou stranu dělnickou, která oficiálně vznikla na sjezdu v Hainfeldu na přelomu let 1888 a 1889. Strana se okamžitě zapojila do veřejného dění a hrála klíčovou roli v bojích o zavedení všeobecného volebního práva. Po tomto úspěchu se stala jedním z nejsilnějších politických subjektů v rakouském parlamentu – ve volbách roku 1907 získala 1 049 523 hlasů, 87 mandátů z 516 a po křesťanských sociálech se stala druhou nejsilnější frakcí v parlamentu. Naprostá většina hlasů pak připadla na německé a české sociální demokraty, kteří v zásadě tvořili jádro rakouské strany.¹³ Své místo si strana našla i v zemských sněmech jednotlivých zemí říše i v některých obecních samosprávách.¹⁴

Také sociálně demokratická strana hustě operovala s pojmy svobody a osvobození, které se dokonce staly základním pilířem jejích programových dokumentů. Jejich chápání se však zásadním způsobem lišilo od jejích liberálních a nacionalistických konkurentů. Zde také leží hlavní výzkumná otázka této krátké studie: jakou roli hrála svoboda v rámci ideového světa sociálně demokratické strany Rakouska? Jak ji socialisté chápali v kontrastu k ostatním subjektům říšského politického spektra? Jak se tato interpretace promítla do politických a ekonomických požadavků strany? A na závěr, do jaké míry a v jaké podobě myšlenka svobody pronikla do sociálně demokratického diskurzu?

S ohledem na omezený rozsah textu se bude výzkum primárně držet oficiálních programů spojených se sociální demokracií, především tedy stranických programů, předvolebních prohlášení a článků v oficiálních stranických periodících. Nebude tak postihovat socialistickou avantgardu ani případné alternativní proudy sociálně demokratického myšlení. Časově je text omezen roky 1888, tedy již zmíněným Hainfeldským sjezdem a rokem 1914, tedy vypuknutím první světové války a faktickou paralýzou politického života v Rakousku.

Marxismus a svoboda

Nalezení kořenů sociálně demokratického chápání světa vyžaduje cestu nazpět, až k dílům předních socialistických teoretiků Karla Marxe a Friedricha Engelse. Ti se tématem svobody intenzivně zabírali a jako prvním se jim též podařilo systematicky smířit problém volnosti s v podstatě restriktivními sociálně demokratickými požadavky. Ačkoliv se teze obou v některých přístupech k filozofickým problémům lišily, v průběhu procesu vytváření marxistické ideologie de facto splynuly v jedno a socialisté 19. století je v pod-

12 Malia, M: *Lokomotivy dějin*, s. 239.

13 Galandauer, J.: *Die tschechische Arbeiterbewegung*, s. 222.

14 Více k tématu viz např. Malíř, J.: *Biografický slovník*, s. 40.

statě nerozlišovali,¹⁵ toto zjednodušení tak poslouží také pro účely tohoto textu. Pro Marxe s Engelsem představovala svoboda jedno z ústředních témat filozofie. Odmítli však liberální pojetí tohoto pojmu, které bylo podle nich zúženo pouze na vládnoucí třídu kapitalistů. Navíc se jednalo o další vějičku, na niž se buržoazie snažila dělnictvo natchytat a odpoutat jeho pozornost od probíhajícího třídního boje. V proslovu *Řeč o svobodě obchodu* z roku 1848 varoval Marx dělníky: „*Pánové nedejte se klamat abstraktním slovem svoboda. Svoboda pro koho? To není svoboda každého jednotlivce vůči druhému jednotlivci. Je to svoboda pro kapitál, aby mohl ždímat dělníka.*“¹⁶ Tato intepretace vycházela z již notoricky známého pojetí historie jakožto třídního boje – po otroku a pánovi, nevolníku a feudálovi přišla v kapitalistické společnosti jen nová forma útlatku. Marx sice neváhal vyseknout kapitalistickému systému poklonu pro jeho efektivitu a významné zvýšení produkčních možností, z hlediska nesvobody vykořisťovaných proletářů se jej však nerozpakoval označovat za horší než předešlé dva: „*Kde se buržoazie zmocnila panství, tam zničila všechny feudální, patriarchální, idyllické poměry...namísto nesčetně propůjčených a řádně nabytých svobod postavila jedinou bezohledně chladnou svobodu obchodu.*“¹⁷ Ekonomický tlak, jemuž moderní proletariát čelí, je v Marxově a Engelsově pojetí nelítostnější než otrokářský řád už svou neosobní a děsivě racionální povahu. Proletáře v něm, krom samotného kapitalisty totiž zotročuje ještě samotný stroj, k němuž je připoután. Na jiném místě Manifestu se lze dočíst: „*Moderní průmysl proměnil malou dílnu patriarchálního mistra ve velkou továrnu průmyslového kapitalisty. Masy dělníků, směstnané v továrně, jsou organizovány po vojensku. Jako řadoví vojáci průmyslové armády jsou pod dozorem celé hierarchie poddůstojníků a důstojníků. Jsou nejen raby buržoazní třídy, buržoazního státu, každého dne a každé hodiny je také zotročuje stroj, dozorce a především sám jednotlivý buržoa-továrník. Tato despotie je tím malichernější, nenávislnější a tím více pobuřuje, čím otevřeněji prohlašuje za svůj cíl zisk.*“¹⁸ Kapitalismus tak v jeho pojetí představoval vrcholné a zároveň nejkrutější stádium třídního boje. V Marxově filozofii pak problém postupuje ještě dál. Nejde jen o samotnou ekonomickou závislost – kapitalistický systém a konkurenční prostředí nutí člověka přizpůsobovat se univerzální poptávce trhu. Ve společnosti se tedy již nehraje na seberealizaci, ale jde hlavně o soutěž, v níž vítězí ten, kdo se nejlépe zvládá přizpůsobit. Kapitalismus tak nevyžaduje svobodný rozvoj jedince, nýbrž pouze konformitu.¹⁹ Spolu s akumulací kapitálu předpokládal Marx dále jednak početní růst vykořisťované třídy na úkor maloburžoazie a jednak postupné zhoršování životních podmínek dělnictva. Oba faktory měly dříve či později vést k nevyhnutelnému svržení panujícího řádu – „*proletáři nemají co ztratit, než své okovy*“ – začíná notoricky známé heslo z Manifestu komunistické strany. Následovat mělo nastolení beztřídní společnosti, která jednou provždy ukončí vykořisťování člověka člověkem a nastolí tak kýženou svobodu. Marx sám její obraz vykresloval následovně: „*Ve vyšší fázi komunistické společnosti, kdy bude odstraněno člověka zotročující podřízení dělbe*

15 Walicky, A.: *Marxismus*, s. 155.

16 Tamtéž, s. 33.

17 Marx, K. – Engels, B.: *Manifest komunistické strany*, s. 44.

18 Tamtéž, s. 51.

19 Marti-Brander, U.: *Die Freiheit des Karl Marx*, s. 12.

práce, čímž bude odstraněn rozpor mezi fyzickou a duševní prací, kdy se práce stane nejen zdrojem obživy ale nejdůležitější životní potřebou...²⁰

Kromě odmítnutí liberálního pojetí svobody se Marx s Engelsem ale vymezili také vůči požadavkům nacionalistů. Ty v jejich pojetí rovněž představovaly nástroj buržoazie sloužící primárně k odklonění proletariátu od jeho primárního cíle – zničení kapitalistického panství. V Manifestu Marx odpověděl na kritiku, že socialisté chtějí odstranit vlast a národnost: „*Dělníci nemají vlast. Nelze jim vzít něco, co nemají. Protože proletariát musí nejprve dobýt politické panství, pozvednout se na vedoucí třídu národa, třebaže nikterak ve smyslu buržoazie.*“²¹

Proces přeměny kapitalistické společnosti ve společnost beztrždní zasluhuje ještě několik krátkých poznámek důležitých pro pochopení celkového kontextu. Zprvce, jak Andrzej Walicky bystře poznamenal, kopíruje tento proces do jisté míry křesťanské představy konce světa – stálé zhoršování podmínek a děsivý nárůst bídy vyvrcholí jakousi socialistickou apokalypsou spojenou s posledním soudem a následným nástupem „království svobody“.²² Rozdíl oproti křesťanství spočívá hlavně v uskutečnitelnosti tohoto cíle lidmi již během jejich životů. Dále, tento proces je v Marxově pojetí poháněn a řízen objektivními faktory a v tomto smyslu je také nevyhnutelný. Ačkoliv ve svém pozdějším díle, především v diskuzích s ruskými socialisty, Marx tuto skutečnost poněkud relativizoval,²³ minimálně pro oblast industriální Evropy platila teze, že výrobní proces vede k akumulaci kapitálu a stále většímu zbídačování proletariátu. Garantem všech zmíněných procesů má být vědecký charakter Marxova díla, o jehož proniknutí do hlav sociálně demokratických politiků se zasloužil právě Friedrich Engels.

Na rozdíl od svého poněkud prchlivého a nesnášenlivého přítele, projevil Engels politický takt při jednáních se sociálně demokratickými předáky v západní i střední Evropě a v průběhu třetí čtvrtiny 19. století se mu podařilo získat zásadní vliv na formování sociálně demokratických stran v řadě zemí.²⁴ Mimo to se Engels projevil jako zdatný popularizátor společného díla. Klíčovou roli v tomto ohledu sehrála polemická práce *Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft* (Pana Eugena Dühringa převrat vědy), známější pod zkráceným názvem *Anti-Dühring*, a hlavně její část, později samostatně vydaná jako brožurka *Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zu Wissenschaft*, česky *Vývoj socialismu od utopie k vědě*. V ní přinesl Engels své pojetí dějin socialistického myšlení, přičemž Marxovy ideje zde představil jako „pozitivistickou vědu“ překonávající ostatní „utopické“ a slepé větve socialismu.²⁵ Z Engelse a jeho děl čerpali poznání socialisté celého světa, především však Němci. Kupříkladu jeden z nejvýznamnějších teoretiků a spoluautor programu německé sociální demokracie Karl Kautsky, připouštěl, že jeho znalosti Marxovy teorie vycházejí především právě z Engelseva *Anti-Dühringa*, znalosti

20 Walicky, A.: *Marxismus*, s. 131.

21 Marx, K. – Engels, B.: *Manifest*, s. 65.

22 Walicky, A.: *Marxismus*, s. 106 a s. 121

23 Musto, M.: *The last years of Karl Marx*, s. 49.

24 Steenson, G.: *After Marx*, s. 5.

25 Sperber, J.: *Karl Marx*, s. 548.

Kapitálu pak načerpal hlavně z Engelsových předmluv a komentářů.²⁶ Sám to komentoval slovy: „*Engels je mistrem populárního výkladu; jeho díla čtou všichni myslící proletáři a většina z těch, kdo přijali socialismus, získala své vědění a pochopení Marx-Engelsovy teorie z jeho děl.*“²⁷

Právě styky s Friedrichem Engelsem významně ovlivnily rodící se dělnické hnutí na starém kontinentu, a to tak z velké části přijalo za své Marxovy teze, včetně jeho chápání svobody jakožto hlavního cíle socialismu. Zahajovací kongres II. Internacionály na němž se roku 1889 v Paříži sešli zástupci dělnických stran z desítek zemí, definoval hlavní cíl proletariátu jako „osvobození práce a lidstva.“²⁸ V té době však šlo již o zažitou formulaci a sjezd tak pouze kopíroval názory široce rozšířené mezi socialisty celého světa, střední Evropu nevyjímaje. V rámci německého socialistického hnutí, klíčového pro pochopení situace v Rakousku, šlo především o převrštění starších, „předmarxovských“ idejí, v tomto případě spojených především se jménem buřiče a socialistického průkopníka Ferdinanda Lassalla, jehož myšlenky významně ovlivnily například program sociálně demokratické strany z Gothy z roku 1875. Teprve pozdější vliv Karla Kautského, Eduarda Bernsteina a dalších přesvědčených marxistů vedl k vítězství tohoto směru. Z široké škály ideových rozdílů šlo především o odmítnutí dříve populárních družstevních idejí a státní podpory dělnických zájmů jakožto možných hlavních cest změny životních podmínek dělnictva. Spolu s ním se do cílů strany propalo i Marxovo a Engelsovo chápání svobody jakožto hlavního cíle proletariátu. Ten se však objevil již ve vůbec prvním politickém programu německé sociální demokracie, takzvaném Eisenašském programu z roku 1869. Již v prvním bodě definuje cíl strany jako zřízení „svobodného lidového státu“ a v tomto smyslu deklaruje úmysl vést boj za politické a ekonomické osvobození pracujících tříd.²⁹ Požadavek na osvobození práce a pracujících tříd posléze zopakoval také zmíněný gothajský program,³⁰ který si však především pro svůj nedostatečný třídní charakter vysloužil ze strany Karla Marxe tvrdou kritiku.³¹ Klíčový pro fungování strany pak byl program z Erfurtu z roku 1891, který již měl ryze marxistický charakter (ostatně jeho spoluautorem byl již zmíněný Karl Kautsky). Ve své uvozující preambuli program v zásadě opakuje Marxovy teze o kapitálu jakožto hlavní příčině vykořisťování, která zároveň zbavuje pracující třídy svobody. S jeho postupnou akumulací dochází k růstu proletariátu a také jeho stále bezohlednější apropriaci; jedinou cestu ven představuje proměna kapitalistického soukromého vlastnictví výrobních prostředků v jejich společné vlastnictví, jinými slovy řešením problému je vyvlastnění výrobních prostředků. Program pokračuje: „*Tato společenská přeměna neznamená jen osvobození proletariátu, nýbrž osvobození všeho lidského stvoření, které dnešními poměry trpí.*“³² Konečný cíl sociální demokracie tak v ryze marxistickém duchu představuje svoboda, k níž vede cesta přes vyvlastnění a zespolečenštění

26 Tamtéž, s. 549.

27 Muravchik, J.: *Nebe na zemi*, s. 89.

28 Šolle, Z.: *Dělnické hnutí*, s. 111.

29 Prokš, P.: *Politické programy*, s. 11.

30 Tamtéž, s. 14.

31 Viz např. Makovský, B.: *Marxova „Kritika Gothajského programu“*.

32 Prokš, P.: *Politické programy*, s. 38.

výrobních prostředků. Zde však dochází ke známému paradoxu – dle Marxe s Engelsem totiž konečná socialistická revoluce, ať již bude mít jakoukoliv podobu, představuje výsledek působení objektivních ekonomických a politických sil a završení dějin třídního boje. Jinými slovy, revoluce přijde tak nebo tak jako důsledek akumulace kapitálu a rostoucího vykořisťování. Pokud ale jde o dějinnou nutnost, na co je politická strana, která o tento cíl usiluje? U evropských sociálních demokratů tak dochází k určitému přesunu pozornosti od ideje osvobození jakožto konečného cíle, o který se ovšem již postarají dějiny, k reálným požadavkům, které mají pomoci proletariát organizovat a uvědomovat si své dějinné poslání. V tomto smyslu tak sociální demokraté žádali změny legislativy směrem ke zvýšení tiskové či shromažďovací svobody a zároveň ochranné a sociální zákonodárství dávající dělnictvu volný čas a prostředky k vlastnímu vzdělávání a organizování se.

Svoboda jako nejvyšší sociálně demokratický požadavek

Rakouští sociální demokraté fakticky převzali marxistickou interpretaci světa se všemi jejími premisami, symbolikou i slovníkem. Základní myšlenku jejich ideového světa představovala ekonomická transformace kapitalistického systému, která se úzce pojila s termínem „svobody“ nebo „osvobození“ dělnictva. Úvodní věta prvního sociálně demokratického programu v Rakousku vůbec, který vznikl na ilegálním sjezdu v Neudörflu z roku 1874, pravila: *„Rakouská dělnická strana se snaží ve spojení s dělnickým hnutím všech zemí o osvobození pracujícího lidu od námezdní práce a třídního panství, odstraněním moderního, soukromokapitalistického výrobního způsobu.“*³³ O mnoho důležitější byl pak Hainfeldský program z přelomu let 1888 a 1889, který jednak bývá považován za jakousi zakládací listinu rakouské sociálně demokratické strany, jednak již nepředstavoval jen deklarativní přihlášení se k myšlenkám socialismu, ale šlo o reálný politický program. Program uvádí seznam požadavků větou: *„Sociálně demokratická strana dělnická v Rakousku domáhá se pro veškerý lid bez rozdílu národnosti, plemene a pohlaví osvobození z pout hospodářské závislosti... Přejichod pracovních prostředků ve společné vlastnictví veškerenstva pracovního lidu znamená tedy nejen osvobození dělnické třídy, nýbrž také naplnění historicky nezbytného vývoje“*,³⁴ kterou později téměř doslova převzal také poslední celorakouský sociálně demokratický program vytvořený na sjezdu ve Vídni roku 1901.³⁵ Tyto požadavky se objevovaly také v programech přijatých jednotlivými národními organizacemi rakouské sociální demokracie.³⁶ Například první program české sociální demokracie z pražského Břevnova z roku 1878 popsal problémy tehdejší společnosti: *„V nynější společnosti jsou pracovní prostředky, to jest životní prameny monopolem jedné třídy, tím povstala odvislost lidu jest příčinou bídy a otroctví všech tvarů.“*³⁷ Řešením je, nikterak překvapivě, znárodnění výrobních prostředků, které

33 Tamtéž, s. 13.

34 Tamtéž, s. 28.

35 Tamtéž, s. 56.

36 To se však netýkalo německé organizace, která s ohledem na svou dominanci v celoříšské straně neměla potřebu vytvářet vlastní program. Viz Cibulka, P.: *Německé politické strany*, s. 286.

37 Prokůš, P.: *Politické programy*, s. 20.

povede k „osvobození práce.“ Hlavní cíl sociálně demokratických programů obsažený již v úvodních odstavcích tak jednoznačně odkazuje k „osvobození“ dělnictva a obecněji pracujících.

Zmíněná formulace uvedená v programech pronikla do všech hierarchických vrstev sociálně demokratického světa, běžně se objevovala například v předvolebních prohlášeních strany. Například před volbami do páté voličské kurie v roce 1897 vydala strana prohlášení: „*V sevřených řadách vstupuje proletariát všech řečí proto v boj, aby o své svaté právo, za osvobození z otrockého jarma kapitalismu, za budoucnost svých dětí zápolil...Dělnictvo v Rakousku ukáže, že čestné místo, které si vydobylo v bojovném šiku zápolícího proletariátu všech zemí, jehož zraky se na nás dnes obrací, dovede i obhájit, že hodno jest místa v mezinárodním svazku k osvobození lidstva...Každý jednotlivý hlas sociálně-demokratický znamená protest proti bídným poměrům naší země, do nichž je připravila zbabělost a lakota majetných, znamená ale také krok ku předu na cestě k osvobození.*“³⁸ V prohlášeních kolportovaných po Praze před volbami do Říšské rady 1907 zase stálo: „*Sociální demokracie nese vám svobodu a volnost!*“³⁹ Podobná prohlášení slibující svobodu či osvobození se pak pravidelně objevovala v podstatě před každými volbami. V této souvislosti sociální demokraté sami sebe také zcela běžně označovali za „muže svobody“,⁴⁰ vyhlašovali válku ztročování⁴¹ atd.

Myšlenky na svobodu pronikly sociálně demokratickým diskurzem. Významná sociálně demokratická periodika nesla názvy jako Svoboda, Freiheit či Nový věk svobody (později přejmenovaný na Sociální demokrat).⁴² Socialisté téměř kompletně převzali étos revoluční svobody spojený s roky 1789 a 1848 a pravidelně připomínali výročí revolučních událostí oslavnými články, básněmi či vystoupeními. Kupříkladu při příležitosti padesátiletého jubilea revolučních událostí z roku 1848 přinesla Rovnost zvláštní slavnostní číslo, na jehož titulní stranu otiskla báseň *Pamatce pro svobodu padlých*, jejíž poslední sloka zní: „*Ó matko Svobodo! My díky Tvoje věrné nad hroby za Tvé věno padlých sliby nesem, že volnost jasnou hvězdou práce naší perné, již pobratřené lidstvo přivítá pak plesem.*“⁴³ V roce 1911 zase představoval jeden ze zlatých hřebů pravidelně organizovaného setkání připomínajícího revoluční události živý obraz „Bohyně svobody“.⁴⁴

Svoboda v nejrůznějších symbolických vyobrazeních se pravidelně objevovala na sociálně demokratických demonstracích, happeninzích i ve stranických periodících. Zobrazení svobody obvykle odpovídalo mladé ženě nápadně připomínající francouzskou Marianne v rozevlátých šatech, někdy též ve frygické čapce, s pochodní či mečem v ruce. Takto ji například zpodobnil sochař Antonín Štrunc pro účely dělnické výstavy z roku 1905. Jeho socha se stala jedním ze zlatých hřebů této socialisty organizované akce.⁴⁵

38 Arbeiterzeitung 26. 1. 1897, Jg. IX., Nr. 26, S. 1. nebo Rovnost. List sociálních demokratů českých 28. 1. 1897, roč. XIII, č. 5, s. 1. atd.

39 Archiv ČSSD Praha, fond 70, sign. 144, fol. 68.

40 Arbeiterzeitung 3. 1. 1901, Jg. XIII., Nr. 3, S. 1

41 Např.: Navrátil, M.: *Almanach říšské rady*, s. 38.

42 Šolle, Z.: *Dělnické hnutí*, s. 149.

43 Rovnost XIV, 1898, č. 20, s. 1.

44 Oznámení o pořádání Březnové slavnosti v roce 1911. Archiv ČSSD Praha, fond 70, sg. 128, nefoliováno.

45 Archiv ČSSD Praha, fond 70, sign. 160, nefoliováno.

Součástí oslav při příležitosti výročí Marxovy smrti se stal zase živý obraz, na němž: *Marx, sedě na sedadle, podával dělnictvu největší svůj poklad, své dílo Kapitál, po levé straně jeho stála bohyně rovnosti, po pravé straně bohyně svobody.*⁴⁶ Německojazyčný Arbeiter-Kalender – pravidelně vycházející dělnický kalendář, měl dokonce vyobrazení svobody na titulní straně. Na ní se žena v rozevlátých šatech s pochodní nadepsanou „svoboda, rovnost, bratrství“ stojící na troskách pobořeného chrámu sklání k zuboženému muži symbolizujícímu dělnictvo.⁴⁷ Často docházelo také přímo ke ztotožnění této postavy se sociální demokracií jako takovou, což obrazy často explicitně deklarovaly prapory či šerpami označujícími, o koho jde.⁴⁸ Ne vždy však měla svoboda v sociálně demokratickém podání takto konkrétní vzhled, někdy se jednalo o výrazně abstraktnější zobrazení. Zvláštní březnové číslo vídeňského *Glühlichter* (na připomínku výročí březnové revoluce roku 1848) například přinesl na titulní straně obrázek zmožených dělníků s nadějí vzhlížejících k obzoru, na němž září nápis *Freiheit* – svoboda.⁴⁹ Na pravidelné bázi se také objevovaly další obrazy spojené s osvobozením, například dělník s přervanými okovy na ruku.⁵⁰

Názory na dosažení tohoto konečného cíle se lišily, zatímco levicové kruhy ve straně viděly jako hlavní východisko revoluční převrat, postupná integrace strany do politického systému rakouského parlamentarismu vedla socialisty k hledání jiných cest. Jedna z nejvýznamnějších spočívala v politické činnosti postavené na legální platformě. Zavedení všeobecného volebního práva pro mužskou populaci se tak stalo jedním z hlavních cílů, ku kterým v průběhu 90. let 19. století sociální demokracie upřela svoji pozornost. Zatímco ještě Hainfeldský program z roku 1889 měl zavedení všeobecného volebního práva až jako třetí bod s poznámkou, že parlamentarismus představuje „formu třídního panství“, program z Vídně z roku 1901 má tento cíl hned jako první, a to bez jakýchkoliv dalších komentářů. Velkým příznivcem cesty k socialismu prostřednictvím parlamentu byl především dlouholetý předseda strany Viktor Adler: „*Pro sociální demokraty představuje parlament rovného hlasovacího práva první krok k převratu, který musí vésti k úplnému přetvoření tohoto státu, s parlamentem rovného práva je dána možnost takového převratu a nového uspořádání Rakouska. Sociální demokraté považují tento první parlament rovného práva za důlnu, ve které musí být ukována budoucnost národů Rakouska, budoucnost dělnické třídy.*“⁵¹ Spolu s přesunem pozornosti k boji o volební právo jakožto k nástroji k přeměně stávajícího politického a ekonomického řádu, se volební právo také dostalo do souvislosti se slibovaným osvobozením. Volební právo tedy nyní zaujalo pozici nástroje, jehož se musí dělnictvo chopit, chce-li svobody dosáhnout. Na titulní straně Arbeiterzeitung z roku 1897 stojí zubožená postava označená jako dělnická třída před zamčenou branou rozkvetlé zahrady symbolizující „ekonomickou emancipaci“. Klíč k této bráně předává dělnictvo okřídlená bohyně svobody ve frygické čapce. Klíč do rajské zahrady je pak příznačně na-

46 Rovnost IX. 1895. č. 6. s. 45.

47 Viz Österreichisches Arbeiterkalender für das Jahr 1900–1910, čelní strana.

48 Viz např. Glühlichter 18. 3. 1897, Nr. 25, s. 1.

49 Neue Glühlichter März-Nummer 1900, titulní stránka.

50 Viz např. Archiv des Vereins für Geschichte der Arbeiter-Innenbewegung, Maifestschriftsammlung, Maifestschrift 1894, titulní strana.

51 Galandauer, J.: *Volební lístek*, s. 12.

depsán „všeobecné volební právo“.⁵² V předvolebních provoláních a prohlášeních strany se téma blížící se svobody a osvobození objevovalo pravidelně. Bohumír Šmeral ve své brožurě *Kdo jsou a co chtějí sociální demokraté*, nabádal čtenáře: „*Kdo chce, aby chudému lidu dostalo se práva svobody a spravedlnosti...ten jest povinen už dnes se starat ze všech sil, aby příští volby byly slavným triumfem strany sociálně demokratické!*“⁵³ Význačný český sociálně demokratický předák František Soukup později přivítal zavedení volebního práva do rakouské Říšské rady slovy: „*V těchto dobách ustupuje mezi námi vše do pozadí a jsme zase vojáky revoluce. Zdvihli jsme zase rudé prapory, zdvihli jsme je 10. října a 28. listopadu a zarazme je pevně na znamení osvobození v den příštích voleb říšských.*“⁵⁴ Během demonstrací za všeobecné volební právo roku 1905 vytvořili dělníci živé obrazy osvětlené bengálskými ohni, jeden z nich představoval svobodu s frygickou čapkou na hlavě, druhý potom sbratření dělníků a studentů, kterému žehná svoboda.⁵⁵ Český místodržitel, hrabě Coudenhove zaznamenal naděje, které socialisté do volebního práva vkládali: „*Na nescetných shromážděních byly rozšiřovány nejpřehnanější představy o účincích všeobecného volebního práva. Bylo stavěno jako všelék, který každému přinese zlepšení situace a splnění všech přání...*“⁵⁶

Velká očekávání, která socialisté do zavedení všeobecného volebního práva pro muže vkládali a nadšení, s nímž mířili jejich příznivci k prvním volbám, vedly posléze k o to tvrdšímu vystrýzlivění. Zklamání z nedostatečnosti výsledků, jichž sociálně demokratictí zástupci na říšské radě dosáhli, vedlo u řady jejich příznivců jednak k poklesu zájmu o parlamentarismus – to se projevilo o poznání horším výsledkem v druhých volbách roku 1911, ale také k obratu části z nich více nalevo a k částečnému návratu revolučního étosu.⁵⁷ Člen stranického vedení Wilhelm Ellenbogen kritizoval: „*Vedení strany je vnitřně vyhořelé, o dřívějším nadšení, které nás tolik naplňovalo není ani stopy. Po skončení volebního hnutí vedení strany usadilo na směšnou a hloupou taktiku, jen aby za každou cenu udrželo zdání živého, akceschopného hnutí.*“⁵⁸ Kromě posunu části stranických příznivců nalevo pak tato krize strany vedla k hledání nových metod dosažení kýžené svobody.

Alternativní cestu k cíli pak v rámci některých revizionistických kruhů představovalo družstevní hnutí. Diskuze o možnostech a limitech hospodářského sdružování se opět úzce pojila s otázkou osvobození pracujících vrstev. Již Karel Marx v souvislosti s vymezením se vůči „utopickým socialistům“ v čele s Robertem Owenem odmítl i ideu družstevnictví. V některých svých textech sice ocenil výrobní spolky, jakožto prvek bojující pilíře kapitalismu, v inaugurační adrese první internacionály Marx chválí družstva jako důkaz „*že je možná výroba ve velkém měřítku bez existence třídy pánů*“⁵⁹, jedním dechem však dodává, že v takovémto omezeném rozsahu družstevnictví „*nikdy nebude s to zadržet*

52 Arbeiterzeitung 7. 3. 1897, Jg. IX, Nr. 66, s. 1.

53 Šmeral, B.: *Kdo jsou*, s. 95.

54 Galandauer, J.: *Od Hainfeldu*, s. 79.

55 Pernes, J.: *Nejen rudé prapory*, s. 233.

56 Tamtéž, s. 234.

57 K tématu viz např. Fasora, L.: „*Nechte si svou organizaci*“, s. 179–192.

58 Tamtéž, s. 184.

59 Marx–Engels–Lenin: *Inaugurační adresa*, s. 13.

růst monopolu, osvobodit masy a citelně ulehčit břemeno jejich bídy“.⁶⁰ S tím nesouhlasila část německých a českých sociálních demokratů inspirovaných především dílem revizionisty Eduarda Bernsteina. Například František Modráček opakovaně zdůrazňoval význam konzumních družstev, které umožňují svým členům obcházet obchodnické marže a tím dělají jeden z prvních kroků osvobození dělnictva od vlivu kapitálu. V jeho pojetí to pak bylo právě dělnické ekonomické družstevnictví, které mělo přivodit konec kapitalistického zřízení a konečné osvobození proletariátu.⁶¹

Vymezení se vůči liberálnímu a nacionálnímu pojetí svobody

Výše představená adorace svobody se v socialistickém vnímání světa pojila zároveň s kritikou liberálního a nacionalistického pojetí světa. V souladu s Marxovými tezemi se sociální demokraté vymezovali vůči svobodě tak, jak ji chápala měšťanská „buržoazní“ společnost i většina politických subjektů té doby – především vztah dělníka a továrníka nebyl vnímán v kontextu svobodně uzavřené smlouvy mezi zaměstnavatelem a zaměstnancem. „*Ve jménu svobody individua potírali vyděrači všech národů zákony na ochranu dělnictva, poněvadž se jimi odpírá dělníku právo pracovati děle, nežli zákon stanoví. Svoboda, kterou kapitalista dělníku přeje, je svoboda hladovění.*“⁶² Dělník je v této interpretaci kapitalistickým systémem přinucen vstupovat do pro něj nevýhodného zaměstnaneckého poměru a musí přijmout kapitalistou nadiktované podmínky – alternativou je bída a hladovění. Řeči liberálů o svobodě trhu či politické svobodě tak dle socialistů představují svobodu pouze pro buržoazní kruhy společnosti, pro dělnictvo takováto svoboda znamená zotročení. V tomto stavu se pak dělnictvo nachází nyní – ostatně v socialistickém diskurzu se dělníci běžně označovali jako „otroci“ nebo „rabové“ – již v Hainfeldský program uvádí, že „*Vlastník pracovní síly, dělnictvo, stává se otrokem vlastníka výrobních prostředků.*“⁶³ Ve vídeňském programu byla formulace po dlouhých a tvrdých diskuzích nakonec změněna ze „stává se otrokem“ na „upadá v tísnivou závislost“⁶⁴ ale například ve známé hymně socialistického (a později komunistického) hnutí se zpívá: „*Od minulosti spějme zpátky, otroci, vzhůru k cílům svým!*“. Kýženu svobodu tak přinese až zásadní společensko-ekonomická změna spojená především se zestátněním výrobních prostředků.

Spolu s kritikou liberalismu vystupovali socialisté kriticky také vůči nacionálním požadavkům měšťanských stran. V souladu s Marxovým učením sociální demokraté vnímali národní soupeření jako jednu z vějíček, kterými buržoazie odpoutává pozornost dělnictva od třídního boje. Již v Břevnovském programu čeští sociální demokraté konstatují, že: „*...osvobození pracujícího lidu není žádnou místní ani národní, nýbrž sociální úlohou, která*

60 Tamtéž.

61 Více k tématu Sobotka, J.: *Československá sociální demokracie*, s. 162–174.

62 Hlídka politická a sociální. Akademie roč. 5, 1901, č. 11, s. 359.

63 Prokš, P.: *Politické programy*, s. 28.

64 Archiv ČSSD Praha, Sbírka protokolů ze stranických sjezdů. Protokol o jednání společného sjezdu Sociálně demokratické strany dělnické v Rakousku konaném ve Vídni 2. – 6. listopadu 1901. Praha 1901, s. 71–121.

všecky země obejímá a jejíž luštění v praktickém i teoretickém spolupůsobení všech pokročilých zemí záleží.⁶⁵ Přes deklarativní vyjadřování nadnárodnosti se však sociální demokracie chtě nechtě musela s národnostní otázkou vyrovnat. Přední stranický teoretik Karl Renner později odmítl Marxovu tezi, že s třídním bojem zmizí i nacionalismus a vypracoval vlastní plán federativního uspořádání říše poté, co se sociální demokraté dostanou k moci.⁶⁶ Tahanice mezi jednotlivými národními organizacemi, především pak mezi českou a rakouskoněmeckou později vedly k rozpadu strany v roce 1910.

Výše zmíněná kritika se záhy spojila s útoky proti konkurenčním politickým subjektům. V roce 1897 se například čeští i němečtí socialisté veřejně distancovali od nepokojů spojených se schválením Badeniho jazykových nařízení. František Soukup pak v článku *Boj plemen a boj tříd* vysvětlil, že jazyková nařízení českému dělnictvu nijak nepomohou – jde o past, která má dělnictvo strhnout do vod šovinismu a obrátit české dělníky proti německým a naopak.⁶⁷ Po vstupu na říšskou radu pak čeští socialisté veřejně vystoupili s tzv. „protistátopravním ohrazení“, v němž odmítli stavět svoji politiku na stejných základech jako ostatní české strany.⁶⁸ Velmi podobně se od nacionální rétoriky svých soukmenovců distancovali také němečtí sociální demokraté, zdůrazňující, že liberální strany obhajují především zájmy továrníků a buržoazie.

Sociální demokracie tedy odmítala liberalismus i nacionalismus a nabízela vlastní cestu ke svobodě vedoucí primárně skrze ekonomickou transformaci. Zároveň je však svobodu v sociálně demokratickém vnímání potřeba vnímat šířeji. Osvobození zde znamená jen samotné zničení ekonomické závislosti ale také celkové duchovní a kulturní pozvednutí spojené například s odmítnutím náboženství (onoho „opia lidstva“), nacionalismu, všemožných pověr a také nadějí na pomoc zvnějšku. V této souvislosti se někdy hovoří o takzvané revoluci v hlavách, či revoluci mozku („Revolutisierung der Gehirne“). Sám předseda strany Viktor Adler označil tuto změnu v základních postojích stranických příznivců za hlavní cíl sociální demokracie.⁶⁹ V širším rámci osvětlila koncept brněnská Rovnost: „Marxism udělal z dělníků lidi. Osvobodil je od pověr, naučil je hledati pravdu ve vědě, a dal jim svobodu duševní, která vésti má k svobodě fyzické, naučil je zhrdati starými světovými řádý a hledati všude a ve všem cesty nové, jichž cílem svoboda veškerého člověčenstva. Těmito ideály posílení, kráčí nyní přívrženci Marxovi, sociální demokraté v popředí ruchu pokrokového, s hrdě vzpřímeným čelem a zařatou pěstí připraveni k práci, míru i tuhému krvavému boji. Chabým rukám falešného liberalismu vyrvali praporek svobody a pokroku a kráčí téměř samojediní za obdivu celého světa za vytčeným cílem. Nového boha usazují na trůn. Rozum vědu pokrok.“⁷⁰ Jinými slovy, už samotné zavrnutí nacionálních a liberálních iluzí představuje významný posun směrem k celkovému osvobození jedince. Jaroslav Hudec ve svém článku zabývajícím se strategií sociální demokracie citoval italského socialistu Leonida

65 Prokš, P.: *Politické programy*, s. 21.

66 Více k tématu Stodůlka, Z.: *Karl Renner a idea*.

67 Soukup, František: *Boj plemen a boj tříd*. Akademie roč. 1, č. 8, s. 337–340.

68 Martínek, M. – Rataj, J.: *Česká politika*, s. 308.

69 Viz Fischer, H. – Androsch, H. – Maderthaner, W. (eds.) *Vorwärts!*, s. 46. Českému čtenáři přiblížil koncept Fasora, L.: *Dělník a měšťan*, s. 20.

70 *Různé zprávy*. Rovnost XXI, 1905, č. 126, s. 4.

Bissolatiho: „(Socialisté) Musí nahlédnout, že proletariát lze osvobodit mírnou propagandou a prací výchovnou.“⁷¹ Obrázek revoluce v hlavách pronikl také do sociálně demokratické publicistiky – například časopis Rašple přinesl v roce 1899 obrázek několikahlavého draha symbolizujícího „klerikalismus“, který ohrožuje v pozadí stojící svobodu ve frygické čapce. V cestě mu stojí svalnatý bohatýr znázorňující sociální demokracii s mečem nadepsaným „osvěta“.⁷² Velmi zajímavý příklad tohoto fenoménu pak lze najít také v monumentálních denících českého dělníka a socialisty Vojtěcha Bergera. Ten popisuje zpětně svou cestu životem od hlouposti a naivity, které v jeho pojetí v pracujícím lidu úmyslně pěstují především kněží a měšťáci kolportováním klerikální literatury a šestákových románů až k postupnému procitání v kroužku vídeňských sociálních demokratů. Teprve tehdy se mu otevřely oči a uvědomil si svoji dosavadní „zabedněnost“.⁷³ V tomto duchu se pak nesly také například sociálně demokratické předvolební kampaně neustále opakuující, že se protivník snaží dělnictvo ošálit a odvést jej ze správné cesty.⁷⁴ V rámci strategie sociálně demokratické strany pak toto osvobození hlav mělo podobu integrace dělníků do sociálně demokratické organizace, tzv. organizace dělnické třídy.

Svoboda v kontextu dalších sociálně demokratických požadavků

V kontextu představeného chápání svobody v rámci sociálně demokratického ideového světa je pak třeba chápat i ostatní body sociálně demokratického programu. Ty lze v zásadě rozdělit do dvou skupin. Tu první tvoří obecně liberalizační požadavky: sem patří hlavně požadavek svobody tisku, sdružování, spolkové svobody či svobody stěhování – tedy především zrušení zákonného vypovězení a vyhoštění. Velmi důležitý byl také požadavek koaliční svobody, tedy co největší svoboda k zakládání a působení odborových organizací.⁷⁵ Zásadní pilíř sociálně demokratického programu a zároveň oblíbené téma kritické publicistiky představovalo „osvobození“ nižšího školství zpod církevního vlivu.⁷⁶ Tyto body se opakovaně objevovaly v sociálně demokratických programech a předvolebních prohlášeních a staly se tak jakousi stálíci mezi socialistickými požadavky. Jejich charakter obecně směřoval k uvolnění státem prováděných restrikcí a v zásadě se shodovaly s programovými body řady liberálních politických stran té doby. I z tohoto úhlu pohledu je jejich vztah ke svobodě a osvobození společnosti v zásadě pochopitelný i dnešnímu člověku.

Zajímavější skupinu v kontextu studie představují požadavky restriktivního charakteru, dožadující se naopak zavedení státních regulací. Sem patří především ochranné záko-

71 Hudec, Jaroslav: *Revolucionism a reformism v sociální demokracii*. Akademie roč. 12, č. 12, s. 547.

72 Rašple X, 1899, č. 7, s. 1.

73 Viz Archiv Hlavního města Prahy, zn. 1440, fond Vojtěch Berger ič. 7, kniha 1: *Denní záznamy politické do roku 1913*, s. 1–20.

74 Viz např.: Sobotka, J.: *Volby do páté kurie*.

75 Hainfeldský program: Prokš, P.: *Politické programy*, s. 28. Vídeňský program: Tamtéž, s. 56. Dále tyto požadavky rozvádí Bohumír Šmeral v předvolební brožuře Šmeral, B.: *Kdo jsou*, s. 31.

76 Prokš, P.: *Politické programy*, s. 31.

nodárství směřující k ochraně a zlepšení životních podmínek dělnictva, především tedy zákazy dětské práce, omezení práce žen ve zdravotně závadných odvětvích, či povinné zdravotní pojištění. Dále se objevoval požadavek zákazu noční práce či nedělního pracovního klidu. Klíčový neustále se opakující požadavek představovalo omezení pracovní doby, jedno z hesel, které se opakovalo s železnou pravidelností, bylo volání po zavedení osmihodinového pracovního dne. „*Od země k zemi, přes širá moře, zní jednotný řev proletariátu: My chceme osmihodinový pracovní den...ve jménu pracujícího lidu chceme osmihodinový pracovní den...ve jménu emancipace proletariátu – chceme osmihodinový pracovní den.*“ Hřměl například v roce 1891 Arbeiterzeitung.⁷⁷ Brněnská Rovnost zase veršovala: „*Osmihodinová doba pracovní, požadavek bude přede všemi první; proletáři plese, mužně si ho haj! A slav slavně slavný příští první máj!*“⁷⁸

Jakkoliv takovéto požadavky nezapadají do současného pojetí klasicky liberálního pojetí zaměstnaneckého poměru jakožto dobrovolné smlouvy mezi zaměstnancem a zaměstnavatelem, v kontextu výše představené koncepce svobody je socialisté jakožto osvobozující chápali. Dle sociálně demokratického pojetí světa nevstupoval dělník do pracovního poměru dobrovolně, nýbrž pod nátlakem okolností a jeho závislost na zaměstnavateli jej fakticky zotročovala. Požadavky zákonného vymezení pracovních podmínek tak byly v širších kontextech chápány jako omezení vykořisťování a tím také zmírnění míry zotročování dělnictva kapitalisty. A dále, například omezení pracovní doby otvíralo dělníkovi možnosti vzdělávání se a tím i větší seberealizace a osvobozování se od předsudků a pověr. Požadavky, které by z liberálního pohledu byly vnímány jako restriktivní tak sociální demokracie naopak chápala jakožto osvobozující. K důležitému posunu na pomyslném hierarchickém žebříčku hodnot sociálně demokratické strany došlo v prvních letech 20. století, kdy se hovoří o nahrazení „mýtu revoluce“ „mýtem organizace“.⁷⁹ Strana již k mobilizaci příznivců nevyužívala neurčitý, ale o to pompéznější příslib budoucího beztrádního věku – i když v rétorice do jisté míry zůstával přítomný stále – ale místo něj se soustředila na vybudování masové strany s množstvím přidružených organizací a svým příznivcům slibovala dobrá, ale o to konkrétnější zlepšení životních podmínek. To se projevilo i na sociálně demokratickém diskurzu, ve kterém stále více rezonovaly starosti všedního dne, spíše než sny o zářné budoucnosti. Spolu s tím pak došlo i k přesunu vnímání svobody. Ta se nyní stále více pojila právě s aktuálními požadavky socialistů. Pro příklad, májové číslo Neue Glühlichter v roce 1904 přineslo obrázek usměvavého dělníka s široce rozpaženými rukama, na kterých visí přervané okovy - muž vykukuje z velké červené osmičky na které září bílý nápis Achtstundentag – osmihodinový pracovní den.⁸⁰

77 Zum 1. Mai. Arbeiterzeitung Jg. III, Nr. 18, 29. 4. 1891, s. 1.

78 K prvnímu máji. Rovnost roč. 6, č. 4., 26. 2. 1890, s. 29.

79 Viz např. Fasora, L.: „*Nechte si svou organizaci*“, s. 185.

80 Fischer – Androsch – Maderthaner (eds.): *Vorwärts!*, s. 63.

Závěrem

Pro sociálně demokratické strany Evropy představovala svoboda nejen důležité téma, ale fakticky hlavní bod a konečný cíl k němuž směřovaly, a který pravidelně zdůrazňovaly ve svých programech. Rakouská strana v tomto ohledu nebyla výjimkou, oba hlavní programy Hainfeldský i Vídeňský označovaly „osvobození dělnictva“ za hlavní a zároveň konečný cíl již v preambuli. Idea svobody a osvobození pak pronikla hluboko do sociálně demokratického diskurzu té doby ať již v rámci publicistických článků či prací nebo různých vyobrazení a symbolických deklarácí. Postava znázorňující svobodu se běžně objevovala na titulkách socialistických novin a časopisů, socha svobody představovala hlavní exponát dělnické výstavy. Chápání svobody se však zásadním způsobem lišilo od toho liberálního. V souladu s učení Karla Marxe socialisté odmítali svobodu spojovat s volným trhem a politickými právy navázanými na majetkové cenzury. Kapitalismus vnímali jako zotročující instituci, která nutí nižší třídy, v čele s dělnictvem, pracovat na majitele kapitálu. Zaměstnanecký poměr tak v jejich chápání nepředstavoval dobrovolně uzavřenou smlouvu mezi dvěma stranami, ale vnucené podřízení majitele pracovní síly majiteli kapitálu. V souladu s tímto chápáním požadovali sociální demokraté především vyvlastnění výrobních prostředků, tedy kapitálu, které v jejich pojetí povede k osvobození porobených vrstev a vzniku beztřídní společnosti, v níž bude možno svobodně rozvíjet vlastní talenty a vlohy. Spolu s tímto procesem tak konečně dojde k osvobození proletariátu. Samotný tento proces však musí předcházet „revoluce v hlavách“, tedy osvobození dělnictva od pověr a naivních představ o světě, v nichž jsou udržováni současným establishmentem.

Kromě tohoto konečného cíle se však sociální demokraté domáhali také omezených požadavků, směřujících k okamžitému a konkrétnímu zlepšení životních podmínek dělnictva a nižších společenských tříd. Tyto v zásadě restriktivní požadavky jako například omezení pracovní doby, byly v duchu boje proti otrokářskému systému chápány jako zmírňující míru vykořisťování a v tomto smyslu osvobozující.

Prameny a literatura

Prameny nevydané

Archiv ČSSD Praha, Sbírkový protokolů ze stranických sjezdů, fond 70.

Archiv des Vereins für Geschichte der Arbeiter-Innen-bewegung, Maifeschriftsammlung.

Archiv Hlavního města Prahy zn. 1440, fond Vojtěch Berger ič. 7, kniha 1.

Prameny vydané

Marx–Engels–Lenin: *Inaugurální adresa Mezinárodního dělnického sdružení* (dokumenty I. internacionály). Praha 1974.

- Marx, Karel – Engels, Bedřich: *Manifest komunistické strany*. Praha 1972.
- Navrátil, Michal: *Almanach říšské rady 1901–1906*. Tábor 1901.
- Prokš, Petr: *Politické programy československé a československé Sociálně demokratické strany dělnické 1878–1948*. Praha 1999.
- Šmeral, Bohumír: *Kdo jsou a co chtějí sociální demokraté*. Praha 1906.

Periodika

- Akademie. Orgán socialistické mládeže
- Arbeiterzeitung. Zentralorgan der Sozialistischen Partei Österreichs
- Glühlichter
- Neue Glühlichter
- Österreichisches Arbeiterkalender für das Jahr 1900–1910
- Rašple. Humoristický list dělného lidu
- Rovnost. List sociálních demokratů českých

Literatura

- Cibulka, Pavel: *Německé politické strany na Moravě (1890–1918)*. Ideje – Programy – Osobnosti. Praha 2012.
- Fasora, Lukáš: „*Nechte si svou organizaci, dejte nám chleba a brambory!*“. Drahotní krize 1907–1912 jako kontext ultralevicové revolvy v Rakousku. In: Kubů Eduard – Soukup, Jindřich – Šouša, Jíří eds.: *Fenomén hospodářské krize v českých zemích 19. až počátku 21. století. Cyklický vývoj ekonomiky v procesu graduující globalizace*. Praha – Ostrava 2015, s. 179–192.
- Fasora, Lukáš: *Dělník a měšťan*. Vývoj jejich vzájemných vztahů na příkladu šesti moravských měst 1870–1914. Brno 2010.
- Fischer, Heinz – Androsch, Hannes – Maderthaner, Wolfgang (eds.) *Vorwärts!: Österreichische Sozialdemokratie seit 1889*. Wien 2020.
- Galandauer, Jan: *Die tschechische Arbeiterbewegung von Hainfeld bis zum Ausbruch des Weltkrieges*. Die organisatorische und ideologische Beziehung zur gesamtösterreichischen Arbeiterbewegung. In: Erich Fröschl, Maria Mesner, Helge Zoitl (Hg.): *Die Bewegung*. Hundert Jahre Sozialdemokratie in Österreich. Wien 1990, s. 222–234.
- Galandauer, Jan: *Od Hainfeldu ke vzniku KSČ*. České dělnické hnutí 1889–1921. Praha 1986.
- Galandauer, Jan: *Volební lístek může změnit více než rozbíjení oken a házení kamenů: sociální demokracie a boj za všeobecné volební právo*. Praha 2017.
- Hain, Radan: *Teorie státu a státní právo v myšlení T. G. Masaryka*. Praha 2006.
- Holman, Robert a kol.: *Dějiny ekonomického myšlení*. 2. vydání. Praha 2001.
- Makovský, Bedřich: *Marxova „Kritika Gothajského programu“*. Praha 1975.
- Malia, Martin: *Lokomotivy dějin. Revoluce a utváření moderního světa*. Brno 2009.
- Malíř, Jiří, a kol.: *Biografický slovník poslanců moravského zemského sněmu v letech 1861–1918*. Brno 2012.

- Marti-Brander, Urs: *Die Freiheit des Karl Marx. Ein Aufklärer im bürgerlichen Zeitalter*. Hamburg 2018.
- Martínek, Miloslav – Rataj, Jan: *Česká politika 1848–1918*. Praha 2015.
- Münckler, Herfried: *Němci a jejich mýty*. Praha 2017.
- Munzar, Jiří: *Herder v Čechách*, In: *Dějiny kultury a civilizace západu v 19. století* (ed.: Jiří Hanuš). Brno 2002, s. 44–51.
- Muravchik, Joshua: *Nebe na zemi. Vzestup a pád socialismu*. Praha 2003.
- Musto, Marcello: *The last years of Karl Marx, 1881–1883. An intellectual biography*. Stanford 2020.
- Pernes, Jiří: *Nejen rudé prapory. Pravda o revolučním roce 1905 v českých zemích*. Brno 2005.
- Polanyi, Karl: *Velká transformace*. Brno 2006.
- Sobotka, Jaromír: *Československá sociální demokracie na cestě ke konzumnímu družstevnictví*. *Historica. Revue pro historii a příbuzné vědy* 2018/2, s. 162–174.
- Sobotka Jaromír: *Volby do páté kurie na Brněnsku*. Brno v minulosti a dnes 2022/34, s. 151–172.
- Sperber, Jonathan. *Karl Marx. A Nineteenth-Century Life*. New York 2013.
- Stenson, Gary: *After Marx, Before Lenin. Marxism and Socialist Working-Class Parties in Europe, 1884–1914*. Pittsburg 1991.
- Stodůlka, Zbyšek: *Karl Renner a idea uspořádání habsburské monarchie na základě personální autonomie* (bakalářská diplomová práce, vedoucí Vít Hloušek). FSS MU, Brno 2007.
- Šebek, Jaroslav: *Německé politické strany v českých zemích*. In: Malíř, Jiří – Marek, Pavel a kol.: *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*. Brno 2005, s. 467–494.
- Šolle, Zdeněk: *Dělnické hnutí v českých zemích koncem minulého století (1887–1897)*. Praha 1952.
- Štaif, Jiří: *Historici, dějiny a společnost*. Díl 1. Historiografie v českých zemích od Palackého a jeho předchůdců po Gollovu školu 1790–1900. Praha 1997.
- Urban, Otto: *Český liberalismus v 19. století*. In: *Český liberalismus. Texty a osobnosti* (eds.: Znoj, Milan – Havránek, Jan – Sekera, Martin). Praha 1995.
- Walicky, Andrzej: *Marxismus a skok do království svobody*. Dějiny komunistické utopie. Praha 2020.

“Liberation from chains of economic dependence”: Relation of Austrian Social democratic party to the phenomenon of liberty

The Paper focuses on understanding of freedom and liberty within Austrian Social democratic party. In its first chapter it shows the roots of ideological base of the party – Marxism – and its relation to the topic of freedom. Marx and Engels understood this phenomenon differently than major political and philosophical trends of 19th century. The oppression, in their point of view, was a consequence of inequitable capitalist system, the way to freedom therefore led through its destruction and establishing of more equal and free socialist society. This conception of freedom was later accepted by the majority of Social democratic parties in Europe, including the Austrian one. The main goal of the party programs was therefore defined and the “liberation from the chains of economic dependence”, what means destruction of capitalist economic system. This idea became one of the common mottos in socialist discourse and from this position, the party led the ideological attacks against its opponents. This understanding changed at the beginning of 20th century with the integration of the party into the Austrian political system. The idea of revo-

lution became more and more just phraseological cliché and the main focus of the party moved to every-day struggle of their supporters. With this move, also moved the position of freedom, which became more and more connected with particular goals and successes of Social democratic effort.

Toto dílo lze užít v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.

